

Косенко Олена Віталіївна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,

молодша наукова співробітниця,

відділ комплексного опрацювання документів,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Академічні мовознавчі видання початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У публікації проаналізовано видання Всеукраїнської Академії наук: «Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. Мовознавча секція» та «Збірника Комісії для дослідження історії української мови» початку XX ст., які пройшли повну звірку de visu з основним книгосховищем та картковими каталогами у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. Розглянуто їх історію створення, мету та завдання.

Ключеві слова: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, академічні мовознавчі видання, історія.

Бібліотечні фонди України зберігають унікальні періодичні видання, які становлять історичну та наукову цінність народу та виступають його документальною пам'яттю. Чільне місце належить ретроспективному фонду академічних періодичних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). З часу свого заснування (з 1918 р.) НБУВ зуміла сформувати (зібрати) і зберегти для всіх поколінь читачів унікальний фонд академічних видань різноманітний за тематикою. Серед академічних періодичних видань, які утворюють ретроспективний фонд Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, є академічні видання мовознавчого напрямку початку XX ст., більша частина їх зберігається в єдиному примірнику.

Початок ХХ ст. є незвичайним в історії України, на який варто звернути особливу увагу. Попри шалений тиск протягом століть Російської імперії на все національне – українську мову, культуру, традиції, наукова спільнота створювала профільні установи для дослідження та збереження своєї матеріальної та духовної спадщини. Видатні українські вчені Олександр Потебня, Борис Грінченко, Іван Огієнко, Агатангел Кримський та інші стали фундаторами, керівниками та співробітниками наукових установ з вивчення української мови. Українська мова протягом століть була не лише засобом комунікації, але й символом національної ідентичності. Плідна праця вчених та культурних діячів, які присвятили своє життя вивченню та захисту української мови, стала основою для її розвитку та збереження. При Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) працювали науково-дослідні заклади, які займаються збиранням, дослідженням і виданням матеріалів у різних ділянках мовознавчих наук. Мовознавство починає жваво розвиватися з перших років існування ВУАН. За ініціативою Агатангела Кримського в 1918 р. Українською академією наук було створено Комісію живої української мови з метою розробки українсько-російського словника. В 1921 р. засновано Інститут української наукової мови ВУАН (ІУНМ) – науково-дослідна установа, на базі Правописно-термінологічної комісії при Історико-філологічному відділі ВУАН і Термінологічної комісії Українського наукового товариства у Києві. Інститут мав на меті розбудовувати фахову термінологію і видавати галузеві словники та періодичні видання.

Отож, в даній публікації звернемо увагу на академічні мовознавчі періодичні видання, які виходили на початку 20-х років минулого століття в Україні. Видання цього періоду, особливо у 1920-х рр., відзначалися високим науковим рівнем, що базувався на вивченні історії мови, діалектології та палеографії. Лінгвістичні розвідки друкувалися насамперед у таких академічних періодичних виданнях, як «Записках Історично-філологічного відділу ВУАН» (Шифр: Ж1089), «Збірник Комісії для дослідження історії української мови» (Шифр: Ж8613), які є спеціалізованими неперіодичними збірниками. Ці видання були опрацьовані та пройшли повну звірку фонду *de visu* за весь період їх

зберігання. До уваги той факт, що вся тогочасна академічна періодика досі повністю не вивчена, тому потрібно зробити доступною інформацію про наявність видань у електронній базі НБУВ. На сьогодні, читач має змогу знайти академічне видання, тільки в картковому каталозі. Більшість цих видань на сьогодні є рідкісними, особливо ті, які були закриті або знищені.

«Записки Історично-філологічного відділу ВУАН». Мовознавча секція» (1919–1931 pp.) – неперіодична наукова збірка Історично-філологічного відділу ВУАН (до 1921 р. – УАН), провідний часопис Української Академії наук, яка відігравала ключову роль у розвитку українського мовознавства. Почала видаватися за рік після заснування УАН, у 1919 р. Упродовж існування «ЗІФВ» першим редактором був Павло Зайцев, пізніше Агатангел Кримський, Михайло Грушевський та брат останнього Олександр Грушевський. Вийшло 26 книг у 22 випусках (подвійні книги 2/3, 7/8, 13/14, 21/22).

У виданні відображались публікації та огляди наукових розвідок, матеріали та рецензії з мовознавства, з історії та сучасного стану української історії, культури й мови, а також наукова хроніка, огляди, рецензії, бібліо- та біографічні матеріали українських учених мовознавців, літературознавців, етнографістів, істориків та мистецтвознавців з інших наукових осередків. Звичайно, найбільшу наукову вартість мають статті провідних українських фахівців з мовознавства (лінгвісти, мовознавці), які досліджували історію української мови, її діалекти та граматичну структуру. Так, серед мово- та літературознавців, чиї статті надруковано у «ЗІФВ», були Всеволод Ганцев – «До історії звуків українській мові.» (Кн. 7-8/1926 р.), Кость Німчинов – «До проблем про диспаталізацію приголосних перед є, и в українській мові» (Кн. 9/1926 р.), Л. А. Булаховський (проф. Харківського інституту народної освіти) – «Наголос українських прикметників» (Кн. 13-14/1927р.), в якій розглядаються типові особливості наголосу прикметників в українській мові, Тарас Слабченко – «До історії українського словника» (Кн. 15/1927 р.) та інші. Узагальнюючи тематичні зацікавлення мовознавців, відображені у «ЗІФВ» як у наукових, так і в науковокритичних розвідках, зазначимо, що у збірках висвітлювалися питання украї-

нської наукової термінології, зокрема рецензувалися термінологічні словники, що видавалися Інститутом наукової мови. Окрім статей, «Записки...» містили детальні рецензії на нові мовознавчі праці, огляди наукових видань, що допомагало формувати науковий дискурс (наприклад, рецензії А. Кримського на медичні словники).

Яскраву сторінку в історії «Записок Історично-філологічного відділу ВУАН. Мовознавча секція», відіграла багатогранна діяльність видатного відомого академіка-сходознавця, поліглота світового рівня, історика, етнографа, поета й прозаїка філолога й мовознавства Агатангела Кримського (1871–1942). Після переїзду 1918 р. до Києва Кримський очолив усю мовознавчу роботу ВУАН: був директором Інституту української наукової мови, керував лінгвістичними комісіями, редагував перекладні словники та наукові збірники. А. Кримський був закоханий у рідну мову, відстоював її самобутність, він вважав, що головна роль у розбудові національної мови належить народові, оскільки вона формується та збагачується за рахунок діалектів, неологізмів та фразеологізмів. Низка робіт науковця присвячена питанням історії та теорії культури української мови. Одна з них, «Нариси з історії українського правопису до 1927 р.» («ЗІФВ», Кн. 25/1929 р.), де розглядається історія та походження української мови, її говорів, правопису, усталення літературних норм. Мовознавець дає чітко зрозуміти, що українська мова як фонетично, так і граматично суттєво відрізняється від російської мови.

Пропонуємо огляд іншого академічного наукового видання – «Збірника Комісії для дослідження історії української мови», адже, на жаль, посилань про це видання дуже мало. Початок видання «Збірника...» 1930-х років, зокрема, Том 1 вийшов у 1931 р. в Києві. Видання здійснювалося Комісією для дослідження історії української мови при Інституті мовознавства Всеукраїнської академії наук. Академік А. Кримський спільно з М. Драй-Хмарою редагували «Збірник».

Михайло Опанасович Драй-Хмара (1889–1939) – поет, вчений, перекладач, літературознавець, увійшов в історію як неперевершений літератор. У

1923–1929 рр. М. О. Драй-Хмара активно займався науковою, педагогічною та літературною діяльністю. У цей час він очолює кафедру українознавства в Київському медичному інституті, з 1924 р. – член Історико-літературного товариства при створеній у 1919 р. Всеукраїнській академії наук, одночасно працює як нештатний науковий співробітник у Науково-дослідному інституті мовознавства ВУАН. У 1930 р. Драй-Хмару обирають дійсним членом кафедри мовознавства.

Однією із найфундаментальніших робіт письменника є наукові праці «Фрагменти Менського пергаменового апракоса XIV в.», вперше опубліковані у майже недоступному тепер «Збірнику Комісії для дослідження української мови» (Т. 1., 1931 р. с.141–246), які не втратили актуальності й нині. Це найважливіша пам'ятка староукраїнської мови та книжкової культури, яка є залишком стародавньої рукописної книги (апракоса – євангеля-леціонарія). В цій праці подано структурований опис невідомої пам'ятки, знайденої в 1890-х роках у фундаменті церкви в районі міста Мена (Чернігівська область). Згодом вона зберігалася в приватній особі в Кам'янці-Подільському, де її 1923 р. знайшов і переписав М. Драй-Хмара. Дотримуючись Перетцовой схеми опису рукопису, неокласик вивчає палеографію, графіку, фонетику, морфологію, синтаксису й лексику апракоса. На основі палеографічного аналізу він встановлює час написання – XIV ст., на основі мовного аналізу робить висновок, що Менські фрагменти «являють собою копію з церковно-слов'янського апракоса, копію в якій заховалися південно-слов'янські та спільні східно-слов'янські риси і яку переписувачі білоруси (їх було двоє) внесли особливості живої білоруської мови». Цій унікальній пам'ятці давньоукраїнської писемності на 35 арк. оригіналу Михайло Драй-Хмара присвятив свою фантастично цікаву мовознавчу працю майже вдвічі більшу за обсягом – 70 сторінок. Текст праці служить важливим джерелом для вивчення історії української мови, її фонетики та морфології, особливо для дослідження.

У збірнику також публікувалися праці, присвячені історичній фонетиці, морфології, лексикології та синтаксису української мови, зокрема аналіз грамот

XIV–XV ст. (наприклад, дослідження В. Ярошенка про українську мову в молдавських грамотах). Проте збірник більше не друкувався, оскільки у 1931 р. Історико-філологічний відділ ВУАН припинив своє існування.

Можемо зазначити, у статті ми проаналізували стан однієї з наукових галузей, а саме: українське мовознавство 20-х рр. минулого століття – на прикладі неперіодичного часопису історико-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук «Записки Історично-філологічного відділу ВУАН» Мовознавча секція та наукового видання «Збірника Комісії для дослідження історії української мови». Наше дослідження показало, що ці два видання були частиною активної роботи з вивчення історії та сучасного стану української мови, яка велася в 1920-х – на початку 1930-х років, попри ідеологічний тиск, що згодом призвів до згортання цих досліджень.

Olena Kosenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7768-4733>,

Junior Researcher,

Department of Complex Processing of Documents

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Kyiv, Ukraine

e-mail: kosenko@nbuv.gov.ua

Academic linguistic publications of the beginning of the XX-th century in the holdings of the V. I. Vernadsky National library of Ukraine.

The publication analyzes the journal of the All-Ukrainian Academy of Sciences: “Notes of the Historical and Philological department of the VUAN” Linguistic Section and “Collection of the Commission for the Study of the History of the Ukrainian Language” of the early 20-th century, which underwent a full de visu reconciliation with the main book depository and card catalogs of the V. I. Vernadsky National library of Ukraine. Their history of creation, purpose and tasks are considered.

Keywords: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, academic linguistic journal, history.